

РЕЦЕНЗІЯ

доктора психологічних наук, професора І. М. Омельченко про дисертацію
Гончарука Андрія Валерійовича

«Психологічні детермінанти емоційного вигорання батьків дітей з особливими освітніми потребами»,

представлену на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність дисертаційної роботи А. В. Гончарука обумовлена тим, що у сучасній психологічній парадигмі родина, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами (ООП), розглядається як реабілітаційна структура, що володіє внутрішнім ресурсним потенціалом для створення оптимальних умов розвитку та виховання дитини. Такий підхід акцентує увагу на важливості сімейного середовища як чинника підтримки дитини з ООП.

Проте трансформації соціального середовища, зумовлені глобальними викликами, зокрема кризовими ситуаціями, значно ускладнили функціонування родин. У цих умовах особливого значення набуває дослідження психоемоційного стану батьків, зокрема рівня їхнього емоційного вигорання.

Основними детермінантами виникнення емоційного вигорання у батьків дітей з ООП є: *зростання кількості дітей з ООП, інтегрованих у загальноосвітній простір, що вимагає від батьків активної участі у навчально-виховному процесі та постійної взаємодії з фахівцями; посилення навантаження на батьків, які виконують не лише функції догляду, а й педагогічну, корекційну, мотиваційну та емоційної підтримки дитини, часто без належної професійної підготовки; хронічним стресом і психоемоційним виснаженням, спричиненим тривалим доглядом за дитиною з особливими потребами, обмеженими соціальними контактами, браком ресурсів та часу на власні потреби; недостатньою увагою з боку суспільства та системи підтримки до психологічного стану батьків особливо в викликах воєнного стану в Україні, що призводить до накопичення тривоги, почуття провини, безсилля та емоційного вигорання.*

Наукова новизна полягає в тому, що *вперше*: інтерпретовано поняття «емоційне вигорання батьків», «детермінанти емоційного вигорання»; розроблено структурно-функціональну модель вивчення детермінант емоційного вигорання, яку представлено трьома змінними: базовою; модулюючими змінними 1-го та 2-го порядку; проаналізовано диференційні відмінності емоційного вигорання у батьків дітей з ООП і НР; з'ясовано зовнішні та внутрішні психологічні детермінанти емоційного вигорання батьків у стосунках з дітьми дошкільного віку; розроблено та обґрунтовано різнорівневу методику подолання емоційного вигорання у батьків, які виховують дітей дошкільного віку з ООП; охарактеризовано теоретико-методичні засади підвищення емоційної опірності у батьків з психологічною проблемою емоційного вигорання; з'ясовано напрями і психологічні умови подолання негативних наслідків емоційного вигорання батьків у стосунках з

дітьми з ООП; розроблено авторські корекційно-розвивальні техніки подолання зовнішніх і внутрішніх детермінант емоційного вигорання. Під час дисертаційного дослідження *поглиблено та уточнено*: методи подолання наслідків емоційного вигорання з урахуванням багатокомпонентної структури особистості; поняття «батьківська компетентність», «відповідальне батьківство». У контексті проведеного експерименту *подальшого розвитку* набули основні положення етіологічного підходу у подоланні емоційного вигорання батьків дошкільників з ООП.

Практичне значення роботи полягає у розробленні та впровадженні в освітньо-виховний процес дошкільників з особливими освітніми потребами комплексної корекційно-розвивальної методики, спрямованої на подолання як зовнішніх, так і внутрішніх детермінант емоційного вигорання батьків. Створено інструментарій для психодіагностики емоційного вигорання, який може бути використаний на етапі первинного виявлення симптомокомплексу проблеми та аналізу її провідних детермінант у батьків, які виховують дітей з ООП. Отримані емпіричні дані й теоретичні узагальнення можуть бути використані практичними психологами та науковцями в контексті подальших досліджень, спрямованих на оптимізацію особистісного ресурсу батьків і підвищення ефективності превентивних заходів щодо попередження емоційного виснаження в умовах виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і практичних рекомендацій, які сформульовані у дисертації. Наукові положення дисертації достатньо обґрунтовані та відображені у висновках розділів та загальних висновках. Найбільш суттєві результати, здобуті Андрієм Гончаруком, вдало обґрунтовані, а також відповідають меті та завданням дисертаційного дослідження. Зміст основних положень роботи викладено послідовно та чітко, логічно-сміслові переходи між підпунктами дослідження, а також визначеними розділами присутні. Ступінь вірогідності здобутих результатів забезпечується багатоплановим теоретичним та емпіричним аналізом проблеми, застосуванням комплексу методів, релевантних меті та завданням дослідження, використанням методів математичної статистики та узгодженістю дисертаційної роботи з висновками інших дослідників. Результати дисертаційної роботи висвітлено у необхідній кількості наукових публікацій.

Достовірність здобутих результатів забезпечується методологічною основою дисертації, що становлять філософські положення теорії наукового пізнання, взаємозв'язку й взаємозумовленості конкретних умов з реаліями, що передбачає застосування адекватної методології до комплексного вивчення емоційного вигорання у батьків дітей з ООП як феномену. Для досягнення мети та розв'язання окреслених завдань дослідження здобувачем використано комплекс загальнонаукових методів: *теоретичних*: теоретико-методологічний аналіз психологічних, педагогічних і соціальних теорій з метою визначення стану розробленості проблеми емоційного вигорання у батьків і перспективних напрямів її вирішення; методи узагальнення, наукового порівняння та

систематизації наукових концепцій і підходів щодо вирішення та подолання проблеми психоемоційного вигорання. *Емпіричних*: бесіда, спостереження експериментальні методики дослідження. *Статистичних*: методи наукового проектування та моделювання; кількісне та якісне опрацювання результатів дослідження; методи вторинного опрацювання емпіричних показників із застосуванням кореляційного аналізу К. Пірсона. Також представлена ґрунтовно опрацьована джерельна база дослідження, оскільки на різних етапах наукового пошуку було проаналізовано достатню кількість українських та зарубіжних джерел.

Характеристика основних положень роботи. Робота складається з анотацій українською, англійською мовами, списку опублікованих праць, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі дисертації розкрито сутність і наукові підходи до емоційного вигорання. Встановлено, що найбільш поширеними поясненнями сутності вигорання є його тлумачення як результату психофізичного виснаження; дезадаптивного явища; полісистемно детермінованого утворення; явища деструктивної деформації особистості; форми психологічного захисту.

Проаналізовано специфіку психологічних підходів у ставленні до дітей із різними психофізичними особливостями. З'ясовано, що стосовно дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку, затримкою психічного розвитку слід враховувати низькі темпи їхнього мислення і більше апелювати у виховній роботі до форм навіювання, ніж логічного переконання. Під час спілкування з дітьми із розладами спектру аутизму важливо звертати увагу на формування емоційних взаємин, подолання емоційної холодності та підвищення базової потреби у спілкуванні. Батьківське виховання дошкільників із порушеннями у системі аналізаторів стосується акцентування уваги на підтримці зорово-слухових, просторово-рухових функцій та допомозі у сенсорно-просторовій адаптації у довкіллі. Робота з дошкільниками із порушеннями мовлення стосується забезпечення мовленнєво-комунікативних функцій, формування навичок мовленнєвої взаємодії, розширення кола спілкування та міжособистісних взаємин. Стосовно дошкільників із розладами опорно-рухового апарату (до прикладу, ДЦП) звертають увагу на більш суттєву підтримку різних моторно-рухових навичок (загальної, дрібної, артикуляційної моторики) та розширення соціального простору.

У другому розділі дисертації під час констатувального експерименту розроблено модель вивчення детермінант емоційного вигорання, у якій виокремлено три ключові змінні: а) базову, що трактує емоційне вигорання як центральний об'єкт експериментального аналізу; б) модулюючі змінні першого порядку, які відображають зовнішні соціально-економічні чинники, що впливають на розвиток емоційного вигорання; в) модулюючі змінні другого порядку, які стосуються внутрішніх психологічних чинників, що детермінують зазначений феномен.

У контексті проведеного статистичного аналізу дисертантом виділено основні зовнішні детермінанти емоційного вигорання, зокрема: недостатня

психологічна підтримка; вплив конфліктного середовища; несприятлива психологічна атмосфера у сім'ї, які, надалі, він доцільно розвинув у межах формувального експерименту.

У контексті здійсненого статистичного аналізу виокремлено основні внутрішні детермінанти емоційного вигорання. Серед них: негативне мислення; несформованість належного ставлення до правил; неефективна батьківсько-дитяча комунікація, низька стресостійкість і нездатність управляти своїми емоціями; недостатня емпатійність, почуття провини; фрустрованість; хронічний стрес і фізичне виснаження; емоційно-психологічне виснаження; низький рівень батьківської відповідальності; неорганізованість у побуті та вихованні дошкільників.

У третьому розділі дисертації на основі аналізу компонентів батьківства і кореляційно значущих детермінант емоційного вигорання розроблено корекційно розвивальну методику з подолання емоційного вигорання у батьків, котрі виховують дітей з ООП, яку заплановано реалізувати в умовах дистанційної групової форми роботи методами АСПН.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, які опубліковані автором. Звертаю увагу на якість, повноту, відсутність плагіату, інформаційність, неповторюваність викладу матеріалів дисертації у 18 публікаціях Андрія Гончарука, де п'ять є фаховими.

Зазначене дає змогу стверджувати, що представлена дисертаційна робота є самостійним, оригінальним, завершеним науковим дослідженням, результати якого мають значення для психологічної науки як в Україні, так і за її межами. Оцінюючи в загальному позитивно дослідження Гончарука Андрія Валерійовича, вважаємо за доцільне висловити деякі міркування та побажання.

Побажання до змісту та оформлення дисертації. Схвально оцінюючи результати дослідження варто висловити окремі побажання, які мають рекомендаційний та уточнювальний характер.

1. У першому розділі роботи «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми емоційного вигорання батьків дітей з особливими освітніми потребами», п.1.2. за результатами аналізу закордонних і вітчизняних досліджень з проблеми чинників емоційного вигорання логічно визначено їх сутність. Водночас було б доцільно графічно представити види чинників як результат теоретичного аналізу.

2. Вагомою та цікавою є емпірична частина дослідження, зокрема обґрунтовані експериментальні методики дослідження детермінант емоційного вигорання у батьків, які виховують дітей з особливими потребами. Автором використано авторські анкети «Вивчення емоційного вигорання у батьків», «Детермінанти емоційного вигорання» (А. Гончарук). Водночас, на наш погляд, результати анкетування були б більш репрезентативними, якби було наведено данні про валідність анкет.

3. Розглядаючи корекційно-розвивальну методику емоційного вигорання у батьків, які виховують дітей з ООП на наш погляд, варто було б докладніше описати зворотній зв'язок, який надавали учасники. Це дозволило б краще зрозуміти як методика врахувала потреби батьків.

Зазначені нами побажання не завадили загальному позитивному сприйманню даної дисертації та мають характер рекомендацій. Представлена дисертаційна робота є завершеною, а сформульовані у ній положення, результати та висновки становлять наукову й практичну цінність.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі Strike Plagiarism не виявили порушень академічної доброчесності.

Висновок. Дисертаційне дослідження Гончарука Андрія Валерійовича *«Психологічні детермінанти емоційного вигорання батьків дітей з особливими освітніми потребами»* є цілісною, самостійною, завершеною роботою на правах рукопису, яку виконано на актуальну тему з використанням наукових методів дослідження. Робота характеризується чіткістю змісту, містить науково обґрунтовані науково-прикладні результати, які мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, свідчать про особистий внесок здобувача та достатньо повно представлені у наукових працях. Дисертація відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05. 2024 р.), а її автор, Гончарук Андрій Валерійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Рецензент:

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами Інституту
спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

I. М. Омельченко

